

IBDIS

We know
books

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Iorga, Nicolae

BIZANȚ DUPĂ BIZANȚ/ Nicolae Iorga; trad Liliana
Iorga-Pippidi – București: Paul Editions, 2025

1 Liliana Iorga-Pippidi (trad.)

ISBN:978-630-6588-71-8

NICOLAE IORGA

Bizanț
după
Bizanț

Paul Editions

Casa Presei Libere, nr. 1, Corp C, Sector 1, București

www.pauleditions.ro

e-mail: pauleditions@gmail.com, office@pauleditions.ro,

vanzari@pauleditions.ro, nicoleta.petcu@pauleditions.ro,

mihaela.enache@pauleditions.ro

tel: 0730.660.427; 0731.884.583

Paul Editions

autorităților istorice, și cea care se desprinde încetul pe încetul din acel cult al noilor abstracții, din acel internaționalism revoluționar, al noțiunilor organice, având dreptul și datoria de a trăi prin ele înseși.

Accasta fu, în zorile veacului al XIX-lea, moartea Bizanțului. Ea supraviețuise aproape patru secole formei imperiale creștine, după ce supraviețuise o mie de ani formei dintâi, romane.

1 Pribegii

Încă de la sfârșitul veacului al XVI-lea, Martin Crusius, germanul care, mai mult ca oricare altul, a dorit să cunoască îndeaproape viața Greciei robite, întocmea lista acelor greci care, nu numai după căderea Constantinopolului, dar chiar îndată după lupta de la Nicopole pleaseră să fie dascăli în Apus. El începe cu Manuil Chrysoloras, ambasador imperial, pripășit în Occident, care prin lecțiile ținute la Veneția se pare că ar fi trezit la viață „literale și științele grecești, moarte în Italia de șapte sute de ani“, profesorul lui Vergerio, și, aș spune, dascălul de gramatică intrat în slujba Florenței, care după ce predase și la Veneția, la Roma și la Pavia, își va găsi sfârșitul la conciliul din Konstanz, la 15 april 1415², într-o vreme când, doar cu doisprezece ani mai târziu, Francesco Filelfo va căuta să pătrundă în lumea grecească, de la Constantinopol chiar, căsătorindu-se acolo cu Teodora, fiica lui Ioan Chrysoloras³. Vin la rând cardinalul Visarion, Gheorghe din Trapezunt (mort la 1486), Ioan Arghiropol, care a ținut cursuri la Florența, chemat de Cosimo de Medici, și la Roma, unde explica pe Tucidide, printre alții și germanului Johann Reuchlin-Capnio. Teodor Gaza, din Tesalonic (†1478), care a scris o gramatică grecească, foarte răspândită, și a tradus în limba sa *De Senectute* a lui Cicero, își găsi, în ce privește gramatica⁴, un concurent în Constantin Lascaris, care a trăit între 1460 și 1470, la Milano; un al treilea autor de gramatică greacă, Dimitrie Chalkokondylas, trăia la

Florența și la Milano, unde făcea prefata la ediția aldină a lui Euripide. Urmează Ianus Lascaris, furnizor de manuscrise, pe care le aducea din Grecia pentru Lorenzo de Medici, și care, din însărcinarea lui Leon al X-lea înființă la Roma, unde îl va ajunge moartea la nouăzeci de ani, o școală pentru tineri nobili atrași din toată Grecia; de fel din Rhyndakos, grecul acesta avea să fie corespondentul lui Budé. În sfârșit, Grigore Tifernos, elevul lui Chrysoloras, merge în Franța; Gheorghe Hermonymos, din Sparta, dascăl și corespondent al aceluiași Reuchlin, se stabilește, pe la 1478, la Paris⁵; Marcu Musurus, împărțindu-se între Veneția și Padova, trăiește până la 1513⁶. Un Andrei din Creta preda, la începutul veacului al XVI-lea în Spania, la școala întemeiată de cardinalul Ximenes⁷.

Scrisorile lui Filelfo ne dezvăluie o serie întreagă de alți greci, scăpați din catastrofa Constantinopolului: cei trei Diplovatatzes, Manuil Agallos, Manuil Iagup, egumenul Dionisie, Nicolae Trahaniotis, Alexandru Cananos, Mihail Dromahatis, Chrysoloras, Dimitrie și Mihail Asanis, Dimitrie Paleologul, Andronic Trihas Spandonis, Gheorghe Ducas Armenis⁸.

În genere ei aduceau cu dânșii, amintind de romani, elevi ai grecilor⁹, o cunoaștere a limbii grecești clasice, așa cum se învățase și se răspândise în școlile bizantine cu secole în urmă, – și nu s-a observat *cât de bizantin este sensul elenismului transmis prin asemenea dascăli* –, un ales simț al formei căutate, tendința către o retorică în care fondul este de prisos, disciplina unei gramatici complicate și tiranice –, dar și ce era bizantin în sufletele lor: disprețul pentru barbar, ura pentru „păgân“, speranța că Imperiul acesta care se prăbușise va învia din nou. Cele două călătorii ale lui Ianus Lascaris în Constantinopolul musulman, legăturile sale cu Baiazid al II-lea nu-i putură schimba sentimentele¹⁰.

Vom avea să le urmărim deci din punctul de vedere al acestei neobosite predici, consemnate în cele câteva documente epistolare.

Un „poet grec Teodor“, cunoscând „latina și romana“ (*romanam linguam*), ca și greaca, „mama latinei“¹¹, intră, încă de la 1457¹², în slujba lui Alfons de Neapole pentru 500 de ducați pe an. Un Teodor Rali, având în trecut legături cu vămile din Constantinopol se afla din 1455 în Creta¹³. Ioan Arghiropol recomanda, în 1460, pe Teodor, fiul lui Nicolae „Raul“ sau Rali¹⁴. În 1472, primea o feudă la Neapole Manuil Rali din Constantinopol, ai cărui fii obțin, în 1473, întărirea acestui privilegiu¹⁵; o femeie din familia Trahaniotis își găsisese acolo adăpost, împreună cu copiii ei¹⁶. Un Matei Rali e stabilit mai târziu ca mercenar în Creta¹⁷, iar la Coron¹⁸ un Gheorghe Rali. La Constantinopol mai rămăseseră totuși și alți Rali, printre care un alt Gheorghe, căruia marele retor îi va închina un tratat de mângâiere¹⁹.

Între cei care luptă în serviciul Veneției pe propriul lor pământ strămoșesc, trebuie menționat, – după jalba adresată Senioriei de unul din acești stratioți, – Andronic Paleologul, care a luat parte, în „1469“, la atacul împotriva Corintului, și Ioan Paleologul, căruia amiralul venețian Alvise Loredano i-ar fi confirmat stăpânirea asupra insulei Lemnos, „pe care ar fi avut-o de la despotul Moreii, vărul său“. Același document pomenește de alți trei Paleologi, în serviciul Veneției, și anume Dimitrie, Andronic și Ioan²⁰. Un Nicolae Paleologul avea o slujbă în Creta, ceva mai târziu²¹.

În 1461, Roma acorda un ajutor lui Ioan Paleologul Zamplakon („Zambelaco“) din Constantinopol, care apărea, cu douăzeci de ani în urmă, la Veneția, ca unchi al domnului Moldovei, Ștefan cel Mare, soțul unei prințese Maria, de la Theodori din Crimeea (Mangop), descendenta Comnenilor și a Paleologilor, înfățișată ca împărăteasă²² pe epitaful destinat să-i acopere mormântul.

Între „provisionați“ sfântului Marcu se găsea, la 1500, și un Dimitrie Paleologul²³. Până la sfârșitul secolului al XVI-lea se întâlnesc deci în armatele venețiene Paleologi ca acest

Dimitrie, care prezintă lista serviciilor aduse de membrii familiei sale în sec. al XV-lea²⁴.

Câte un bizantin mai neînsemnat, ca Gheorghe Asanis, este menționat în 1466 în corespondența dintre Filelfo și Arghiropol²⁵.

În 1492, regele Franței, care dorea să cumpere dreptul la Imperiul Paleologilor, emitea o ordonanță pentru „Andrei de Paleolog, prinț al Constantinopolului, senior al Moreii”²⁶, iar, mai târziu, găsim în tratativele lui Carol Quintul pe un Constantin Paleologul, care se intitula, sau se lăsa intitulat: „prinț al Macedoniei, și căpitan al palatului sacru” în 1506²⁷.

În sfârșit, aflăm la Milano un Vardali, un canonic la Sfânta Sofia, și un al treilea refugiat grec, în 1459²⁸.

Printre grecii aceștia erau unii care, de la început, găsiindu-se în mijlocul unor comunități grecești, intrară în raporturi strânse cu consăngenii lor, ajungând astfel, mai ușor chiar decât la Constantinopol, să creeze o unitate de gând și de simțire cu ai lor, și să refacă pe pământ străin un Bizanț mai unitar. Astfel, la Veneția, „Magnum Etimologicum” a fost tipărit de un cretan, Zaharia Calerghi, dintr-o familie foarte cunoscută, pe cheltuiala unui alt cretan, Nicolae Vlastos, și „după recomandăția preamăritei și preaițeleptei doamne Ana, fiica preacucemicului și preaslăvitului domn Luca Notaras, fost mare duce al Constantinopolului” (1499)²⁹.

Între cei care făceau parte din lumea clericilor greci, un episcop Samuil „de Constantinopol” se afla, împreună cu alți „episcopi de Constantinopol” în Țara Românească, și încă de la sfârșitul lui august 1453 intenționau să treacă în Ardeal, la Sibiu. El povestea în felul său, dar destul de exact, catastrofa orașului împărătesc și prevestea pe curând un atac împotriva ardelenilor chiar³⁰. Deplângând lipsa de solidaritate a creștinilor, el nu îndrăznea să pomenească de o răsplată și de o reînviere³¹. Alți preoți se refugiară la Corfu³².

Astfel, urmând exemplul acelor arhonți care, după cum am

văzut, începeau a pătrunde în viața occidentală, clericii bizantini apucau și ei drumul Apusului. Cu o sută, de ani înainte de călătoriile, în căutare de pomeni, ale lui Gavriil de Ohrida, – pe care îl vom mai întâlni câtva timp în Germania (1585)³³, în epoca în care patriarhul Mitrofan va fi destituit, întrucâtva și pentru că Mihail Cantacuzino atrăsese atenția asupra trecutei sale călătorii la Roma, unde viitorul șef al Bisericii grecești s-ar fi „francisat”, – în veacul al XV-lea³⁴ un episcop de Caffa se prezentase la Roma înaintea papii Calixt.

Pe alături, se mai iveau bieți oameni care, sub pretext că adună suma necesară pentru a-și răscumpăra familia, purtau, legat de picior, un lanț, amintind astfel împrejurarea din care ei înșiși abia se putuseră salva“.

Ura împotriva turcilor îi caracteriza pe toți pribegii aceștia. Cutare apel către dezrobitori aduna laolaltă, îndată după 1453, pe marele-maestru al Ospitalierilor, pe patriarh și pe papă³⁶. Ca și Musurus, în prefața ediției sale din Aristofan, ei puneau în seama sclaviei decadența materială și culturală a grecilor rămași în robie. Cretani care trăiseră până atunci sub cărmuire creștină, vor pomeni și ei, până într-a doua jumătate a veacului al XVI-lea, de stăpânii „barbari” ai Atenei³⁷.

Încă din descrierea Romei vechi și noi, dragostea lui Chrysoloras pentru patria-i părăsită izbucnea la fiecare pagină. Cât despre sentimentele acestea pentru Bizanțul lăsat în părăsire, în vreme ce Visarion, devenit cardinal, își împarte timpul între studii de filozofie și misiuni în Apus³⁸, iar grecii mai mărunți sunt mulțumiți să-și poată câștiga o pâine de la catedră și din editarea de clasici, Filelfo este în primul rând acela care, în 1464, folosind experiența pribegilor în mijlocul cărora trăia și cu care se înrudea, face planuri pentru un război sfânt care nu putea fi decât învingător³⁹.

El le arată venețienilor calea către Durazzo, voind să dovedească totodată că un atac în Moreea este cu putință, că

albanezii nu așteaptă decât un semn, că turcilor li se poate tăia calea prin fortificațiile dinspre Citeron, că grecii au moștenit îndeajuns virtuțile strămoșilor pentru a porni la luptă: el sugerează până și ideea de-a tăia istmul de Corint. Însă dacă poetul laureat cunoaște și îndrăznește toate acestea, el nu suflă o vorbă despre ce va fi să fie după „recuperarea“ la care atâta îndeamnă. Dar, ca vechi adversar al papii Pius al II-lea, a cărui memorie nu o cruță, el îl prezintă gata de-a se ascunde la Ragusa, așteptând acolo rezultatul ofensivei ungurești, în cazul când expediția lui ar fi avut loc. O înfrângere l-ar fi pus pe fugă, dar dacă ar fi ieșit învingător „ar fi pornit îndată, cu toate pânzele sus, spre Constantinopol“, pentru ca cel care cedase Fano fiului surorii sale „să transmită apoi acest foarte nobil imperiu de răsărit unui oarecare fiu al treilea al surorii sale: Paleolog sau Piccolomini, datorită tristei nevrednicii a timpurilor noastre“⁴⁰.

Dacă Filelfo s-a consolât cu gândul că tot ce avusese un început trebuie să aibă și un sfârșit⁴¹, alții, care nu au scris, se gândeau măcar din când în când la o mai deplină revanșă, la o eventuală întoarcere a lucrurilor, la izgonirea barbarilor.

Din partea cardinalului Visarion avem doar, după ce marea colonie venețiană Negroponte căzuse, nenorocire care a făcut o mai mare impresie, în 1470, decât catastrofa Constantinopolei, un apel la războiul contra turcilor, care a și fost îndată publicat⁴².

Fără a aduce informații noi, el arată mijloacele de care dispune sultanul, cu marea sa armată permanentă, ca și primejdia unei ofensive împotriva Italiei. Dar într-un alt discurs, el revine asupra acestui calcul de forțe pentru a dovedi că monstrul poate fi atacat cu sorți de izbândă. El n-are decât 70 000 de soldați cu plată, dintre care doar 15 000–20 000 în jurul său, ceilalți fiind împrăștiați prin provincii; plata este neregulată, așa fel încât trei sferturi din an nu se distribuie, și ei sunt obligați să-și vândă calul, și armele, și chiar îmbrăcămintea. Din pricina aceasta, o expediție nu poate dura mai mult de

patru luni. Tezaurul nu ar fi în stare să împlinească peste două milioane de galbeni. Biruința de la Vama, transformată în dezastru numai prin imprudența tânărului rege al Ungariei și al Poloniei, Vladislav, arată că legiunile otomane pot fi învinse; tot astfel și marea izbândă a lui Iancu de Hunedoara înaintea Belgradului despresurat, ca și cuceririle recente ale fiului său, regele Mateiaș, în Bosnia⁴³.

Dar ceea ce a împiedicat orice silință a fost egoismul occidental în această gravă problemă a unei noi cruciate. Niciunul dintre cei care la Roma, la curtea împăratului, în Ungaria, sau la Neapole, și în alte centre creștine ale Apusului ațâțau împotriva turcilor⁴⁴, nu suflau o vorbă despre *restabilirea „Imperiului grecilor“*, după cum îl numea Genova într-o scrisoare către sultan, admitând ca tot ce aparținuse acestor greci să-i plătească tribut⁴⁵. De fapt, până la inițiativa guvernatorului Ungariei Iancu de Hunedoara, susținut de conașionalii săi, românii liberi din Moldova și Muntenia, Apusul se mărginea, – cu toată risipa unei retorici după moda Renașterii și cu toată larma dietelor, unde veneau și soli ai regelui Franței și ai ducelui de Burgundia, – la o modestă, și mai ales locală și risipită defensivă. Aceasta, cu toată intenția, exprimată precis la dieta de la Regensburg, de „a goni pe turci din Europa“⁴⁶; cu toate proiectele care precizau că trebuie trimisă o flotă italo-aragoneză la Gallipoli⁴⁷ și la Lesbos, care pomeneau de o înțelegere cu toți creștinii încă liberi, până la împăratul din Trapezunt, care nu fusese încă atacat, și la regele Ivirului⁴⁸; cu toată iluzia că s-ar putea lua „întreaga Grecie“.

Vechea idee apuseană a cruciatei făcute prin, și pentru sine, a „trecerii peste mări“, împiedica orice adevărată înțelegere a unei probleme atât de grave și de urgente. Ura cea veche împotriva „schismaticului“ venea să se adauge. Poate că și cutezanța proiectelor acelei case de Aragon care-și pusese ochii de pe atunci pe Ciprul, regal încă, și care găsisse în persoana marelui albanez Skanderbeg un agent pentru Balcani, făcea

ca ceilalți să se ferească. De cealaltă parte, hotărârea dogelui Veneției de a se imbarca pe flota adunată de papa Pius al II-lea, reprezentantul unei Renașteri care se întindea, peste Bizanț, către Elada, stârnea neîncrederea lui Alfons Mărinimosul. Genova se gândea înainte de toate la menținerea dominației sale în Chios⁴⁹. Un nou Bizanț aragonez sau venețian⁵⁰ nu era dorit, astfel încât moartea papii și lichidarea cruciatei de la Ancona vor trezi bucurii nemărturisite, dar nimeni nu se gândea că ideea de a readuce la Constantinopol pe unul din „grecii“ fugari ar fi fost singura în stare să împace toate tendințele, atât de opuse până atunci.

Nimic nu e mai caracteristic pentru echivocul acesta permanent al latinilor față de tot ceea ce fusese și ce putea fi din nou Bizanțul decât programul pe care-l proclamase în 1455 papa Calixt al III-lea: el făgăduiește că va lucra în vederea „redobândirii orașului Constantinopol, care, vai! din pricina păcatelor omenești, a fost ocupat și distrus în zilele noastre de dușmanul lui Iisus Hristos, cel răstignit și Mântuitorul nostru binecuvântat, de fiul diavolului nostru, Mahomed, domnul turcilor“. Urmează apoi pomenirea robilor care trebuie răscumparați, a datoriei de a dărâma Islamul și aceea față de Ierusalimul care nu se cade a fi uitat. Carol al VIII-lea, regele Franței, cuceritorul Neapolelui, dornic să aibă pentru sine, ca împărat latin, Constantinopolul, visa de asemenea la el⁵¹.

Aceeași nesiguranță despre soarta orașului care se considera ca metropola lumii întregi se observă în curioasa declarație a lui Gorgora, „ducele cerchezilor din Georgia“ care, primind pe un legat al papii, stabilește cu el un întreg plan de luptă comună contra lui Mahomed al II-lea, la care vor lua parte regele „Gheorghe, fiul lui Alexandru“, Pancrațiu, „regele Hotatisei în Georgia“, Bendian, din casa Lipariților în Mingrelia, fără a mai socoti pe un prinț armean, pe împăratul din Trapezunt și pe hanul Persiei, a cărui soție era creștină. E vorba însă de „recucerirea Constantinopolului“ și de nimic mai mult, Anatolia urmând a fi cucerită în folosul papii⁵².

Luarea Lesbosului (1462) și a Negropontelui nu schimbaseră întru nimic această stare de spirit care, până la războiul dintre Veneția și sultan, se exprima doar prin jeluiri retorice. În comentariile datorite unui cleric spaniol, Rodrigo de Arevalo, aflăm, la 1463, această declarație, seacă și tăioasă, că nu se poate vorbi măcar de un împărat al grecilor care a fost ucis în 1453, deoarece Imperiul fusese de mult recăpătat în chip legal de la schismatici și dat occidentalilor⁵³. Un alt predicator al cruciatei, magistrul Ioan de Viterbo, pomeneste, în 1480, anul când turcii, care fuseseră deja în Friulul venețian, se coborau până la Otranto și încercau cucerire Rodosului, insula Ospitalierilor, – Sicilia însăși fiind socotită în primejdie – de nevoia de-a rezolva problema Orientului, ce s-ar fi pus încă de la prima izbândă, printr-un „conciliu oriental“ care ar hotărî unirea Bisericilor. Dar, deși se vorbește de un rege al Ierusalimului, care va trebui ales, se păstrează în schimb cea mai deplină tăcere în ce privește monarhia creștină de la Constantinopol⁵⁴.

Căsătoria, negociată la Roma, între marele cneaz al Moscovei și Zoe-Sofia, fiica despotului Toma, n-a adus schimbări importante în concepția politică, în viața de curte și în cultura statului rus⁵⁵; Biserica romană se preocupa totuși uneori de acest mare cneaz pe care spera să-l poată face a se lepăda de greșelile sale în materie religioasă⁵⁶, și cu toate acestea raporturile Rusiei ortodoxe cu lumea grecească au fost multă vreme rare: când marele cneaz Ivan avu să ceară *Syntagma* lui Vlastaris, în limba slavonă⁵⁷, el se adresă pentru aceasta în Moldova. E singura dată totuși când s-au gândit să dea Constantinopolul unui prinț ortodox; Giambattista Volpe, cel care pregătise căsătoria dintre fiica despotului Toma Paleologul și marele duce, se gândise probabil la aceasta, și Republica Veneției făgăduia, în 1474, muscalului, pe care-l îndemna să colaboreze cu tătarii, succesiunea Imperiului de răsărit, în caz că urmașii de drept, pe linie bărbătească, ar fi fost să dispară⁵⁸.

Un singur critic, tot în 1480, un german, atacă curajos schisma religioasă, pe care o socoate pricina pagubelor creștinătății. El crede că „pentru a nu fi voit să sprijine la vreme Bizanțul cu un ajutor de 50 000 de ducați, iar din partea creștinilor vecini să respingă de pe zidurile sale pe dușmanul comun, vom fi siliți să părăsim cât de curând centrul Galiei, al Italiei, și în sfârșit al Germaniei, afară doar dacă ne vom împotrivi cu solidaritate”⁵⁹. Un alt profet al viitorului, Antonio Arquato din Ferrara vede soluția în *Imperiul unic*⁶⁰, în cazul unei izbânzi a solidarității creștine contra turcilor, care vor trebui neapărat goniți. Curând după dânsul, un astrolog german îndeamnă ca Biserica romană să deie Constantinopolul, chiar înainte de recucerirea lui, unui „împărat creștin“, care ar fi chemat să conducă opera de dezrobire generală⁶¹. După ce s-ar cucerii capitala Orientului creștin cu ajutorul genovezilor și al venețienilor, restul lumii creștine aducându-și sprijinul său, acesta „va reda ceea ce a fost mai înainte al său, și va restitui ceea ce a stăpânit multă vreme”⁶². Căci nu e nevoie de mai mulți domni, ci de unul singur. „Așa că nu se vor înțelege fără să fi ales mai întâi în unanimitate, prin liberă alegere sau prin tragere la sorți, în numele lui Dumnezeu, un împărat al Constantinoplei către care să se poată îndrepta privirile creștinătății întregi”⁶³.

Rareori apusenii cereau părerea pribegilor. Cu atât mai prețios este sfatul dat în 1508 de însuși Ianus Lascaris. După ce-i înfățișase pe turci ca pe niște huni, dar cu o nuanță foarte diferită, „cum sunt șviterienii între germani, ori burgunzii între francezi“, el face portretul aproape septuagenarului Baiazid al II-lea, și trece în revistă, în modul cel mai minuțios și mai precis, forțele Imperiului otoman cu armată și finanțe cu tot. Cât despre campania care trebuie pornită, ea se cere să fie mai ales pe mare, plecând din Sicilia, sub pretextul unei expediții, ca cea la care visa Carol al VIII-lea, către Ierusalim și îndreptată direct spre Constantinopol, – cucerirea Locurilor Sfinte și însăși stăpânirea lor fiind cu neputință fără sprijinul

unui Constantinopol creștin. Castelele strămtorilor vor fi luate prin surprindere și sultanul însuși va fugi în Asia.

Debarcarea nu se va face decât după sosirea armatei de uscat, al cărui drum îl stabilește Lascaris, cetind pe Villehardouin. Toate națiile, inclusiv șviterienii și „lanskenetii“, cum și cavalerii de Rodos vor fi reprezentate fiecare, avându-și un rol bine stabilit; astfel meșteri unguri vor fi neapărat trebuincioși pentru armament. Veneția va ataca Moreea, pierdută de curând. O disciplină severă va ține în frâu formidabila armată, care va coborî pe marele drum al Belgradului. Și aici ținta se va păstra ascunsă, sub pretextul că e vorba „de treburi din Țara Românească, unde nu lipsește niciodată un prilej de război“, sau că se urmărește împiedicarea sultanului de a-l sprijini pe Sudanul care are în puterea lui Ierusalimul.

Acest rar cunoscător al sud-estului european face mare caz de creștinii care locuiesc în țările acestea și care au sprijinit deja „cu patruzeci și cinci de ani mai înainte“, prin revolta lor din Moreea, războiul venețienilor împotriva turcilor. Văzând că li se răpesc copiii pentru corpul ienicerilor, ei sunt gata să izbucnească. S-ar putea trimite soli din Sicilia, pentru a-i ațâța, împărțindu-le chiar arme. Se recomandă a scrie pe pumnalele lor, fabricate mai ales la Segna (Senj, Zengg) „aceste litere grecești: ἐλευθερία, care înseamnă: „libertate“. Mai sunt încă în Grecia oameni ce-și botează copiii în taină; se vor alipi și dânsii. La moartea acestui sultan „bleg“, vor fi, fără îndoială, răsculați. Dar, dacă se mai zăbovește, se vor produce renegări în masă, ca să poată scăpa de tribut.

Se vor căuta aliați nu numai la români, la poloni, la lituani și la ruși, care „deși sunt departe, au simpatii pentru imperiu“, dar și la armeni și la perșii sufului, care „nu urăsc religia creștină“.

Trăind sub ocrotirea regelui Franței, Lascaris are curajul de-a spune și celorlalți adevăruri ca cele pe care le spune venețienilor: „e drept ce se afirmă că nu le-ar dispăcea dacă turcii ar pustii Grecia și i-ar goni pe prinți, deoarece neputând